

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ І ТЕОРІЇ ФІЛОСОФІЇ

УДК.165.433

М.П. Іщенко, О.М. Іщенко, І.І. Руденко

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ І КРИТЕРІЇВ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ

У статті аналізуються філософські принципи, категорії і закони, методологія і критерії наукового пізнання, що забезпечують дотримання основних законів пізнання, сформульованих ще Аристотелем і розвинених в сучасності. Увага приділяється також діалектиці як способові філософування, заснованому на всезагальних принципах зв'язку і розвитку та спрямованому на отримання знань про природну і соціальну дійсність, що створює сукупну діяльність людської цивілізації.

Ключові слова: діалектика, методологія, категорія, наукове пізнання, процес пізнання, скептицизм, критерії адекватності.

У процес наукового пізнання філософська методологія принесла загальний метод, і предметом її дослідження в даному випадку виступають самі універсальні принципи мислення, всякого пізнання. Було б наївним вважати, щоб філософія через загальність свого методу давала істинне знання в конкретній науковій галузі. Звичайно, абсурдно навіть подумати, щоб за допомогою одних тільки загальних принципів вдалося, наприклад, щось збудувати, адже думка сама по собі, за словами Аристотеля, не може приводити щось в рух. Такий підхід веде до фальсифікації самої методологічної функції, перетворюючи її на набір застиглих та незмінних рецептів і відмовляючи у здатності розвиватися й збагачуватися реальними досягненнями сучасної науки.

Слід зазначити, що філософські методи не визначають одночасно лінію всіх творчих пошуків істини. У науковому пізнанні вирішальне слово належить практиці, життю і необхідність вибору й обґрунтування методів, з'ясування їх співвідношення породила специфічну галузь філософського і науково-теоретичного знання – методологію. Йдеться про систему вихідних принципів, узагальнених способів організації і побудови теоретичної і практичної діяльності, а також навчання за певною системою методів.

Метою статті є дослідження методології, її розвитку як вчення про найзагальніші принципи, закономірні зв'язки, становлення, розвиток буття і пізнання, а також застосований на цьому вченні творчий метод мислення, як вчення про об'єктивну суперечливість буття, тотожність протилежностей: кінечне – безкінечне, перервне – безперервне, сталість – мінливість тощо.

Під час проведення дослідження для реалізації мети вирішувалось наступне завдання: систематизація вказаних ознак, як таких, що не

нейтралізують одна одну, а реалізуючись як рух, розвиток і творчість, саморозгортаються в багатоманітність конкретних форм суцього.

У XIX – XX століттях чільне місце у філософській методології посіла діалектика – вчення про розвиток у його найповнішому і глибокому розумінні, вчення про відносність людського знання, яке дає нам віддзеркалення реальності, що вічно розвивається. Вона виступає в єдності двох своїх сторін – суб'єктивної і об'єктивної. Як теорія розвитку мислення, пізнання, боротьби ідей в науці, мистецтві, філософії, в духовному житті, вона постає як суб'єктивна діалектика. Коли вона розгортається в свідомості суб'єкта як відображення зв'язків і розвитку існуючого незалежно від людини і людства об'єктивного буття, то є діалектикою об'єктивною.

Методологія виражається в системі філософських принципів, категорій і законів, які є засобом осмислення дійсності у всіх суттєвих формах її прояву: в природі, суспільстві і самому мисленні. В історії науки свого часу особливо активно зарекомендувала себе діалектика як спосіб філософування, заснований на всезагальних принципах зв'язку і розвитку. Теорія і метод філософської рефлексії дають змогу суб'єкту філософії розглядати і пояснювати універсальні зв'язки світу, людського мислення, суспільного існування та культури через взаємозв'язок, взаємодію, боротьбу і єдність протилежних начал, аспектів, сторін буття, що постійно змінюється.

Діалектика є теорією, тобто формою наукової діяльності, яка спрямована на отримання знань про природну та соціальну дійсність, разом з практикою створюючи сукупну діяльність людської цивілізації. У науковому пізнанні, як теорія, вона має певну структуру, тобто принципи, закони, категорії. Принципи являють собою загальні та універсальні ідеї, настанови, критерії, які визначають смисл, роль, участь усіх інших понять і суджень у процесі пізнання. А закони становлять собою відповідні умовно-стверджувальні формулювання, в яких виражається сама сутність принципів діалектики. Вони фіксують єдність таких суперечливих сторін буття як повторюваність, стійкість, регулярність, нескінченність, упорядкованість, загальність. Сутність закону полягає не в окремих явищах і не в їх сукупності. Закон виражає синтез явищ, зв'язок, загальний смисл і порядок існування. Закон за Гегелем – це істотний вимір явищ, «істотне відношення», «основа явища».

За своєю сутністю категорії є поняттями, в яких і через які здійснюється філософське мислення, весь процес пізнання. Вони визначаються як гранично широкі поняття ідеального відображення об'єктивного світу, які служать необхідними принципами пізнання і духовно-практичного перетворення світу. Також філософська методологія науки згідно зі своєю структурою має відповідні принципи, що узгоджуються у вигляді структурно-логічної систематизації.

Як результат наукової діяльності, наукове знання не може бути повністю обгрунтованим, доведеним, перевіреном. У тому чи іншому плані воно є гіпотетичним і містить інтуїтивні моменти, відносну істинність. Звідси й

постає проблема надійності нашого знання, яка у філософії традиційно обговорюється як питання про пізнаванність світу. На це питання пошук відповіді триває тисячоліття і представлений ідеями скептицизму, критикою релятивізму, різними вченнями про істину та про зміну парадигм.

Багато в чому відповіді на питання про скептицизм, пізнаванність світу і надійність знання залежать від вихідної філософської позиції. Так, здавалося б, єдина реалістична позиція, що визнає існування незалежного від свідомості світу, дає цілий спектр уявлень про можливість його пізнання. Наприклад, наївний реалізм доводить, що існує реальний світ і він такий, яким ми його сприймаємо. Критичний реалізм – реальний світ не в усіх рисах такий, яким він нам представляється; строго критичний реалізм – жодна із структур реального світу не є такою, якою вона представляється. Нарешті, гіпотетичний реалізм – передбачається, що існує реальний світ, що має певні структури, що ці структури частково пізнаванні, а спроможність самого припущення-гіпотези перевірювана. Гіпотетичний реалізм «слабкіший», ніж перші три види реалізму, оскільки вважає, що всі висловлювання про світ мають гіпотетичний характер. Наївний реалізм, все ще представлений в буденній свідомості. Оскільки він не відповідає процесам, що відбуваються, особливо в сучасному науковому пізнанні, у філософії завжди піддавався критиці, починаючи з античного скептицизму.

Скептики всіх часів і всіх народів мали своєю метою спростування догматів всіх шкіл, для яких будь-яке знання є або цілком і остаточно правильним, або повністю помилковим. Наука – це те, що непорушне і непогрішиме, але якщо такого знання немає, то немає і науки. Закликаючи до невпинних, наполегливих пошуків істини, скептики завжди прагнули довести рівносильність протилежних думок. Немає критерію істини, істина недосяжна. Почуття вводять нас в оману, ми можемо сприймати неіснуюче – галюцинації, сни, ілюзії. Одурює і розум, нездатний вирішити протиріччя. Пропонувалося утримуватися від вислову «абсолютної істини» і визнавати правдоподібні або ймовірнісні вислови.

Зазначені ідеї заслуговують на увагу і сучасних філософів. Античний скептицизм з його дослідницькою, пошуковою спрямованістю і розчаруванням в результатах, якщо вони не остаточні, не руйнує філософію, але пропонує тому, хто пізнає, бути незворушним, утримуватися від думок про істину, теорію, слідувати досвіду, звичаям, здоровому глузду і розсудливості; у спорі з іншими філософськими школами, в першу чергу із стоїцизмом, прагнув подолати догматизм як форму некритичного філософування, релігійних учень, певного типу ментальності в цілому [5, 130].

У тому чи іншому плані скептичні ідеї і сумніви щодо діяльності розуму розвивав відомий шотландський мислитель XVIII століття Д. Юм. Він вважав, що будь-яке знання «вироджується» у вірогідність, оскільки існує невизначеність у самому предметі осягнення (перший сумнів), виявляється слабкість нашої здатності думки (другий сумнів), є можливість помилки при

оцінці достовірності (третій сумнів). «Думаючи про природну погрішність своєї думки, – писав Юм в «Трактаті про людську природу», – я менше довіряю своїм думкам... якщо ж я піду ще далі і піддаватиму аналізу кожну свою думку про власні здібності, то результатом цього згідно з вимогою всіх правил логіки буде... повне зникнення віри в очевидності». Його скептицизм поєднувався з емпіризмом і запереченням онтологічного значення принципу причинності. Сьогодні ідеї Юма оцінені в нових контекстах, з'ясовується, що його тексти містять вислови, які можуть бути значущі для сучасної філософії і методології науки, зокрема проблема аналітичного і синтетичного, індукції, демаркації науки і метафізики, проблема пізнання «чужих свідомостей» і природи людини [5, 131].

У XVII сторіччі скептицизм сформував новий погляд на життя за рахунок своєї епістемології. Скептицизм перетворився на своєрідну культурну традицію, що було обумовлене виникненням нового філософського напрямку – прагнення розглядати суб'єкт і об'єкт пізнання в нерозривній взаємозалежності. Скептицизм прагне подолати догматизм як форму некритичного філософування, релігійних учень і буденного мислення. Таке розуміння скептицизму має позитивний сенс. Невід'ємне від самої суті наукового дослідження, повинно бути збережене як одне з підстав довіри суб'єктові, який усвідомлює необхідність виконання певних вимог скептицизму. Впродовж тисячоліть скептицизм пройшов шлях від шкіл, самотійних філософських систем до існування у формі ідей, філософських учень, що відображають прагнення зрозуміти, як співвідносяться розум, його сумніви і критична рефлексія з вірою в можливість пізнання світу людиною.

Ще й сьогодні теза Декарта «Піддай все сумніву!» залишається в силі для наукового пізнання. Людина, що пізнає, має здатність до сумніву, скепсису і самоіронії, з необхідністю упокорюючи панівну віру. Це одна з фундаментальних людських властивостей, закріплююча до неї довіра. Вона не руйнує здатність пізнавати дійсність і не базується на догматичній позиції, що не сумнівається.

Наукові досягнення в цій галузі дозволяють виділити головні аргументи на користь принципу довіри людині, яка пізнає, одночасно підкресливши їх відносний характер. Вся аргументація еволюційної теорії пізнання базується також на первинних посиланнях: людина належить природному світу і повинна розглядатися разом з іншими його складовими. Саме пристосування до цього світу і все життя людини – суть процесу пізнання; моделі еволюції і самоорганізації складних систем необхідно застосовувати і до пізнавальної діяльності людини, яка є однією з таких систем.

У дилемі «довіра – недовіра» пізнаючому суб'єктові, необхідно виходити із зваженого методологічного положення «гіпотетичного реалізму» (Д. Кемпбелл) про те, що слід спиратися на припущення про існування реального світу, структури якого можуть бути частково пізнані, спроможність же самого припущення може бути перевірювана. К. Лоренц і Г. Фоллмер

також вважають, що наші знання – це не «абсолютні істини», а «робочі гіпотези», які ми повинні бути готові змінити, відкинути, якщо вони суперечать новим фактам, і людина, що пізнає, кожного разу просувається вперед, заглиблюючи і уточнюючи свої знання про реальний світ. За такого підходу знімаються невинуваті очікування повного збігу або повного неспівпадіння реального світу і нашого уявлення про нього і, відповідно, пізнавальна діяльність суб'єкта і довіра йому не оцінюються еталоном «абсолютної істини» [3, 13].

У еволюційній епістемології, яка показує, як формуються умови достовірного людського знання, усвідомлюється обмеженість органів чуття, а також початкових образів сприйняття і повсякденного досвіду. Навіть сьогодні це виправдовує виникнення і подальше існування такого напрямку у філософії, як скептицизм. Тому неухильна вимога теорії пізнання як теорії відображення постійно звирятися з чуттєвим досвідом і з практичною діяльністю неявно говорить про нерозуміння меж світу середніх розмірностей, в яких існує людина, про абсолютизацію його чуттєво-практичних можливостей. Це знаходить вираження також і в тому, що при пізнанні і навчанні не враховують того, що без відповідного осмислення застосовується повсякденна мова, мова класичної науки і класична логіка, що сформувалися саме для опису світу середніх розмірностей. Ці явища, а також невинуваті перебільшені очікування, зокрема отримання «абсолютно істинного», а не гіпотетичного знання, ведуть до песимізму і скептицизму, заперечення можливості достовірного знання і руйнують довіру до людини, до пізнання.

Але слід враховувати, що сьогодні пізнання розвивається в нових умовах, що включають не тільки природні чинники, але й діяльність людини в суспільстві і новий рівень розвитку її мислення і спеціальних пізнавальних засобів. Пізнання, крім того, носить кооперативний характер і базується на інтерсуб'єктивній, колективній діяльності. Колективні конструкти науки, з цієї точки зору, набагато ближчі до дійсності, ніж індивідуальний досвід як приблизне, «грубе знання». Звернення науки до даних досвіду значно розширюється, виходячи далеко за межі середніх розмірностей у сфері мікросвіту або космосу, різко зростає інформація, істотно уточнюються отримувані дані. Еволюційна епістемологія перетворюється, по суті, тільки на природничо-наукову концепцію еволюції пізнавальних здібностей і ніяк не може розглядатися в ролі філософської теорії пізнання. Особливо враховуючи розвиток пізнавальних здібностей – це коеволюційний процес, в якому культура з моменту її виникнення відіграє не менш фундаментальну, ніж природа, роль у розвитку людської здатності адекватно сприймати світ. Але у будь-якому випадку еволюційна епістемологія дає істотні підстави для утвердження принципу довіри суб'єктові [5, 136-137].

Теза про множинність світів, взагалі плюралізм як такий, прийшла у постмодернізм з самої науки кінця ХХ століття, де досліджуються як світ

малих швидкостей, так і світ, де швидкість наближається до світлової; світ макротіл і світ мікрочастинок. У такому разі наука не тільки допускає, але навіть потребує співіснування і діалогу різних типів мислення, раціональності, у тому числі і класичного типу. Передбачається рівноправне і конкуруюче існування різного типу наукових парадигм і теорій, що виникли на різних логічних підставах і передумовах. На постнекласичному етапі розвитку науки плюралізм стає її фундаментальною особливістю, що переконливо обґрунтовується, зокрема, фактом виникнення і розвитку синергетики, для якої різноманітність обумовлена нескінченним різноманіттям шкіл і напрямів, наукових теорій, моделей і підходів, залучених у пізнання процесів самоорганізації. Прихильники синергетики, безумовно, підтримують ідею різноманітності, множинності, властиву науці на всіх етапах її історичної еволюції.

Стійкість, нерелятивність знання в повсякденності визначаються саме цими спеціально заданими їй властивостями, конвенціональне ухвалення яких підтримується інтерсуб'єктивністю, а також прийнятою непроблематичністю повсякденного життєвого світу, який людина розділяє з іншими людьми. Та все ж рано чи пізно виникають проблеми, вирішення яких вимагає виходу з цієї головної і загальної реальності, звернення до інших за своєю природою реальностей. Йдеться про реальності науки, театру, гри, сновидінь, світу релігій, і вони, перш за все, вимагають зміни повсякденної мови, мислення, емоцій, дії в «пропонованих обставинах» або виходу у віртуальні реальності. Виникає завдання інтерпретувати співіснування цих реальностей, їх вкраплення в повсякденність, отримати знання про них, яке з необхідністю буде релятивним, і тим більше тому, що змінюється мова опису при переході до реальностей.

Слід підкреслити, що вирішення проблеми релятивності знання, виявлення законних джерел релятивізму – це фундаментальне завдання сучасної епістемології, філософії пізнання в цілому. Уникаючи крайніх уявлень теорії відображення і наївного реалізму, треба визнати, що всяке знання, якого досягає людина і яким вона користується в своїй діяльності, носить принципово релятивний характер. Це не може оцінюватися негативно, оскільки це не тільки характеристика знання, але і невід'ємна властивість пізнавальної здатності людини, результат застосування якої може бути лише відносно стійким, відносно істинним і постійним. Фундаментальність проблеми релятивізму очевидна, різне розуміння цього феномену має достатньо глибокі традиції і передумови як в культурі, соціумі, так і в самій європейській філософії [5, 147-149].

Важливим критерієм істинності і адекватності наукового знання є пристосована перетворююча діяльність, матеріальна й ідеальна, для досягнення поставленої мети. Матеріальна діяльність полягає в перетворенні суспільних і природних явищ, ідеальна – у виборі, перетворенні і застосуванні знання. Досягнення мети виражається в збігу отриманого

результату і мети, який зазвичай називається успіхом. Знання вважається прагматично адекватним, якщо воно в процесі свого застосування веде до успіху, і навпаки, успіх є свідомством прагматичної адекватності вибраних засобів, зокрема знання.

Однією з особливостей прагматичного критерію адекватності є пріоритет кінцевого результату над проміжними кроками і ланками. Верифікація знання направлена не стільки на виявлення його відповідності дійсності, скільки на виявлення його придатності для досягнення мети. Зміни дійсності відбуваються не під знаком відповідності ідеального матеріальному і засобів перетвореному предмету, а під знаком пристосування всіх засобів до кінцевого результату. Тому досягнутий успіх завжди носить частково випадковий характер і недостатньо обґрунтовує гносеологічну адекватність знання, що перевіряється. Ті чи інші розбіжності прагматичної і гносеологічної адекватності існують, наприклад, у наукових поясненнях, успіх яких при перевірці досягається ціною ігнорування фактів, що суперечать їм, тобто вона тією чи іншою мірою властива всім науковим теоріям. Нерідко вираженням цієї можливості є підміна підстав і підтасовування фактів з метою доказу наукових результатів.

Нерідко вказують на інтуїцію як розумовий критерій ухвалення правил логіки. Той факт, що логіка обов'язково користується мовою, не змінює становища, бо мова не встановлює і не звільняє від інтуїції. Інтуїція як розумове збагнення предмета, що відволікається від логічних зв'язків між елементами думки, розвиває думку в напрямі від меншої до більшої визначеності, від розпливчатих уявлень до схоплювання загальних контурів суті ситуації. При аналізі доказів інтуїція, за відсутності інших критеріїв, встановлює ступінь визначеності їх початкових положень і принципів. Так, якщо абстрагування від практики є критерієм істинності, то інтуїція підказує, наприклад, що в спростуванні можливості знання про існування матеріального об'єкта використовується принцип, «який менш визначений, ніж припущення, яке мають намір довести як неправдиве» [10, 117].

Процедура логічної відповідності елементів знання супроводжується, крім оцінки правильності проходжень з погляду їх збігу з правилами логіки, оцінкою посилянь і висновків у термінах істини та брехні. Проте істина і брехня не визначаються внутрішньологічними відносинами, а передумовлені. Істина не тільки фундаментальніша від логічно адекватного знання, але і, на думку Б. Рассела, фундаментальніша від усякого пізнання, так що «пізнання повинне визначатися в термінах істини, а не навпаки». Звідси витікає, що висловлення може бути істинним, хоча ми не можемо бачити ніякого шляху отримання свідомства ні за, ні проти нього. Позалогічні критерії дозволяють довіряти істині, навіть якщо вона отримана з помилкових посилянь. Наприклад, істинність наслідку, що отримується з помилкових посилянь у разі матеріальної імплікації, підтверджується не самою імплікацією, а позалогічними критеріями, врешті-решт практикою [10, 117-118].

Отже, логічний критерій адекватності сам по собі недостатній для перевірки істинності знання; він спирається на знання, що перевіряються нелогічними критеріями. Ці критерії так чи інакше пов'язані з гносеологічним критерієм. Дієвим чинником гносеологічного критерію адекватності знання є поєднання в ньому суб'єктивного і об'єктивного, що відповідає властивостям явищ, що співвідносяться – знання і матеріального світу. Можливість поєднання суб'єктивного і об'єктивного заснована на відповідності між ними, яка виходить врешті-решт з матеріальної єдності світу.

Оскільки орієнтування людини в соціальному і природному середовищі забезпечується її органами чуття, постільки властивості предметів практичної діяльності повинні бути врешті-решт чуттєво сприйнятими. Конкретно-чуттєвий характер діяльності людини веде до того, що прямій перевірці підлягає не все наукове знання, а лише ті його елементи, які порівнюються з чуттєво сприйнятими явищами.

Суттєвою вимогою, яка пред'являється до теорій, що відображають реальний світ, є критерій перевірюваності цієї інформації. Проте цей критерій не можна розуміти дуже спрощено і вимагати, щоб кожен вислів теорії допускав безпосередню перевірку. Оскільки теорія є логічно взаємозв'язаною системою тверджень, то найбільш загальні її принципи і закони перевіряються побічно, шляхом виведення з них менш загальних і простих тверджень, які можна безпосередньо порівняти з даними спостережень або експериментів. А вже закон інерції не можна перевірити за допомогою досвіду. Адже в будь-якому досвіді не можна виключити дії на тіло сил тертя, опору повітря чи тяжіння. Тому цей закон, як і інші основні закони механіки, є абстракцією, відносно істиною, яка побічно обґрунтовується за допомогою наслідків, що емпірично перевіряються [2, 278-279]. Більшість філософів науки згідна з тим, що критерій емпіричної перевірюваності служить для відділювання досвідних, експериментальних наук від абстрактних.

Перевірку вислову на істинність за допомогою підтвердження її фактами називають верифікацією. Логічні позитивісти, які висунули верифікацію як критерій наукового характеру гіпотез або теоретичних систем взагалі, вважають, що саме з її допомогою можна точно розмежувати не тільки судження емпіричних наук від неемпіричних, але і осмислені судження. До безглуздих вони віднесли перш за все твердження філософського характеру. Але безпосередньо верифікувати за допомогою фактів можна лише окремі емпіричні твердження. Отже, дотримуючись позитивістського підходу, доведеться оголосити безглуздими не тільки всі твердження чистої математики, але і загальні закони і принципи теоретичного природознавства.

Як і їх ранні попередники О. Конт, Д.С. Мілль, Б. Мах та інші, логічні позитивісти вважають надійним тільки емпіричне пізнання і тому прагнуть редукувати або звести до нього теоретичне знання. Тому вони закликали побудувати чисту мову спостереження, вільну від яких-небудь «домішок теорії» і тим самим протиставляли, на їх думку, єдино надійний досвід умоглядним спекулятивним теоріям.

Одним з перших у західній філософії виступив проти логічної некоректності критерію верифікації і демаркації наукових тверджень від ненаукових Карл Поппер. На противагу учасникам віденського гуртка позитивістів він «висунув» критерій фальсифікації, або спростування емпіричних систем досвідом. З логічної точки зору, цей критерій спирається на відомий у логіці закон *modus tollens*, тобто встановлення помилковості гіпотези на підставі помилковості її наслідків. Тоді як підтвердження гіпотези її наслідками свідчить лише про вірогідну істинність гіпотези, помилковість наслідків спростовує або фальсифікує гіпотезу. «Якщо ми хочемо уникнути позитивістської помилки, що полягає в усуненні відповідно до нашого критерію демаркації теоретичних систем природознавства, то нам слід вибрати такий критерій, який, – заявляє Поппер, – дозволяв би допускати в галузь емпіричної науки навіть такі вислови, верифікація яких неможлива... Виходячи з цих міркувань, можна припустити, що не верифікованість, а фальсифікованість системи слід розглядати як критерій демаркації» [6, 62-63]. Такий підхід до критерію науковості, хоч і є коректним чисто логічно, не враховує всієї складності перевірки емпіричних систем.

Таким чином, проведений аналіз методології наукового пізнання показує, що залежно від аспекту адекватності вирішального значення набуває той або інший критерій адекватності: прагматичний, логічний або гносеологічний. Але в пізнанні об'єктивного світу вирішальну роль відіграє гносеологічний критерій адекватності, практика. На відміну від буденного пізнання наука керується певними стандартами, нормами і критеріями пізнання, які забезпечують об'єктивність і достовірність отриманих при цьому результатів. Так, наприклад, результати спостережень чи експериментів повинні бути відтворюваними, щоб будь-який учений відповідної галузі науки міг здійснити їх і отримати ті ж результати. А це означає, що вони не повинні залежати від суб'єкта. Історія науки знає немало випадків добросовісної помилки вчених при повідомленні результатів своїх досліджень, не говорячи вже про навмисну фальсифікацію. Саме тому в науці встановлюються достатньо суворі критерії і норми для забезпечення інтрасуб'єктивності результатів дослідження, які повинні виключити упередженість, суб'єктивність і логічну непослідовність у висновках учених.

Ефективним критерієм для наукового знання служить несуперечність або послідовність у міркуваннях і висновках учених, яка забезпечується дотриманням основних законів логіки, сформульованих ще Аристотелем і розвинених у сучасній символічній логіці. Одним з таких законів є вимога недопущення суперечності в міркуваннях і в наукових дослідженнях.

Література

1. Богуславський В.М. Скептицизм в філософії. – М.: Наука, 1990. – 272 с.
2. Бутко В.В. Філософія науки. – Харьков: Консум, 2005. – 268 с.

3. Лапшин И.И. Философия изобретения и изобретение в философии. – М.: Республика, 1999. – 399 с.
4. Мамчур Е.А. Релятивизм в трактовке научного знания и критерии научной рациональности // Философия науки в поисках новых путей. – М., 1999. – 368 с.
5. Микешина Л.А. Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования. – М.: Прогресс-Традиция: МПС-Флинта, 2005. – 464 с.
6. Поппер К. Логика и рост научного знания. – М.: Прогресс, 1983.
7. Решер Н. Границы когнитивного релятивизма // Вопросы философии. – 1997. – №2.
8. Рузавин Г.И. Философия науки. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 400 с.
9. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки. – М., 1986. – 268 с.
10. Фоллмер Г. Эволюционная теория познания. Врожденные структуры познания в контексте биологии, психологии, лингвистики, философии и теории науки. – М., 1998.

Аннотация. *Н.П. Ищенко, О.Н. Ищенко, И.И. Руденко. Актуальные вопросы методологии и критериев научного познания.*

В статье анализируются философские принципы, категории и законы, методология и критерии научного познания, которые обеспечивают соблюдение основных законов познания, сформулированных еще Аристотелем и развитых в современности. Внимание уделяется также диалектике как способу философствования, основанному на общих принципах связи и развития и направленному на получение знаний о естественной и социальной действительности, которая создает совокупную деятельность человеческой цивилизации.

Ключевые слова: *диалектика, методология, категория, научное познание, процесс познания, скептицизм, критерии адекватности.*

Annotation. *M.P. Ishchenko, O.M. Ishchenko, I.I. Rudenko. Actual questions of methodology and criteria of scientific cognition.*

In the article are analysed philosophical principles, categories and laws, methodology and criteria of scientific cognition which provides the observance of basic laws of cognition, formulated by Aristotle and developed nowadays. The special attention is paid to dialectics as mean of philosophizing, based on common principles of connection and development. It is directed on the receipt of knowledges about natural and social reality that creates combined activity of human civilization.

Key words: *dialectics, methodology, category, scientific cognition, process of cognition, scepticism, criteria of adequacy.*

Надійшла до редколегії 10.11.2009 р.